

Azərbaycanda insan hüquqları demokratik cəmiyyətin norması və etalonu kimi

İnsan hüquqlarının məzmunu və onların cəmiyyətdə bölgüsünə konkret tarixi baxımdan yanaşılmalıdır. Hüquqi dövlətlərin konstitusiyaları və beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə qeyd olunmuş insan hüquqlarının müasir siyahısı - demokratik cəmiyyətin norması olan etalon və standartların uzun tarixi inkişafının nəticəsidir. İnsan hüquqlarının inkişafında həlledici mərhələ olan XVII-XVIII əsrlərin burjuva-demokratik inqilabları, nəinki insan hüquqlarının geniş məcmusunu, eləcə də, onlara əsl demokratik uzlaşma verən, insan hüquqlarının universallığının əsası olan formal bərabərlik və azadlıq prinsiplərini önə çəkdi. İnsan hüquqları dövlət hökumətlərinin məhdudlaşdırıcısı olduğu üçün dövlətin xarakterinə böyük təsir göstərdi, dövlət hakimiyyəti ilə fərdin demokratik qarşılıqlı əlaqələrini yaratmağa kömək etdi, bu zaman sonuncunun istək və maraqlarını hökumət strukturunun hədsiz himayəsi və təzyiqindən azad etdi. İnsan hüquq və azadlıqlarının cəmiyyətin şüur və təcrübəsində təsdiqi olmasaydı, hüquqi dövlətin formalaşması mümkün olmazdı.

İnsan hüquqları ayrılmazdır. Heç kəs insanı təbii hüquqlarından - yaşamaq, şəxsi toxunulmazlıq, özünü həyat fəaliyyətini azad seçmək, vicdan, fikir, əqidə azadlığı və sair hüquqlardan məhrum edə bilməz. Müasir həyatı azadlıq, bərabərlik, ədalət prinsiplərinə əsaslanan və universal xarakter daşıyan insan hüquqları olmadan, onu təsəvvür etmək mümkün deyil. İnsan hüquqları təkəcə dövlət, hüquq, qanunu, qanunçuluğu, hüquq qaydasını deyil, həm də vətəndaş cəmiyyətinin qiymətləndirilməsi kriteriyası kimi qəbul edilir. Çünki hüquqi dövlətin inkişafı, yetkinliyi xeyli dərəcədə insan hüquqlarının vəziyyəti, bu hüquqların həcmi və həyata keçirilməsindən asılıdır. Ona görə də, insan hüquqları fərdə təkəcə dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək imkanı vermir, həm də dövlətdən aralanmaq, şəxsi həyat sahəsində özünü təsəvvür etməni, əqidəsini, mülkiyyətə münasibətini müəyyənləşdirmək imkanı verir. Dövlətin vətəndaş cəmiyyətini tam əhatə etməsi, həyatın bütün sahələrinin dövlətləşdirilməsi, yalnız insan hüquqlarının mövcud olmadığı və ya deklarativ xarakter daşdığı dövlətdə mümkün deyil.

İnsan hüquqları ayrılmazdır. İnsan hüquqları olmadan müasir həyatı təsəvvür etmək mümkün deyildir, çünki bu hüquqlar azadlıq, bərabərlik, ədalət prinsiplərinə əsaslanaraq, universal xarakter daşıyır. Dövlət və hüquq haqqında bütün elmlər insan hüquqlarını əhatəli hüquq kimi öyrənir. İnsan hüquqlarını əhatə edə bilməyən və onu nəzərə almayan istənilən hüquq nəzəriyyəsi tam ola və yaşaya bilməz. İnsan öz mahiyyət və fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərində humanitar elmi araşdırmaların mövzusu çevrilmişdir. Bütün mürəkkəb dövlət-hüquqi təzahürlər son nəticədə dövlət və hüquqi həyatda mühüm və əsas amil kimi çıxış edən insan hüquqlarında saflaşır və möhkəmlənir. Müasir dünyada insan hüquqları ümumbəşər mədəniyyətinin əsas elementidir.

Bunu öyrənmədən mürəkkəb siyasi, sosial, iqtisadi, beynəlxalq münasibətlərin bütün sistemini qiymətləndirmək mümkün deyildir. İnsan hüquqları cəmiyyətin möhkəmlənməsinə, siyasi qarşılıqlı əlaqələrin aradan götürülməsinə yönəlmişdir, çünki öz təbiətinə görə, onlar konseptualdır və "mənim azadlığım başqalarının azadlığına

zərər yetirməməlidir" prinsipinə əsaslanmışdır. Ümumi rifah və ədalət kateqoriyasına əsaslanan insan hüquqlarının əxlaqi xüsusiyyəti də buradan meydana çıxır. Bu, insan hüquqlarının dəyərini daha çox artırır, çünki onlar cəmiyyətin mənəvi təkmilləşməsinə, həmrəyliyin formalaşmasına kömək etməlidir, bunlarsız real dəyişiklik və islahatların həyata keçirilməsi mümkün deyildir.

İnsan hüquqları insanların sosial fəaliyyəti, onların ictimai münasibətləri, fərdin həyat şəraiti ilə üzvi surətdə bağlıdır. Bu hüquqlar insanların qarşılıqlı əlaqəsinin normativ forması, münasibətlərinin nizamlanması, fəaliyyət və hərəkətlərinin əlaqələndiricisi, dövlət və cəmiyyətin normal fəaliyyətində fərdin azadlığı ilə digər insanların azadlığının birləşməsi əsasında yaranan qarşılıqlı əlaqə, ziddiyyət və mübahisəli məsələlərin aradan qaldırılmasıdır.

Bəşəriyyət tərəfindən həqiqi universal dəyərlər kimi dərk olunan bütün qeyri-maddi xarakterli dəyərlər içərisində insan hüquq və azadlıqları ilk yerlərdən birini tutur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Beləliklə, Azərbaycan hüququnda əsas hüquqlar kateqoriyasına həm konstitusiyada, həm də Azərbaycanın qoşulduğu beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş hüquqlar aiddir.

Onlar müxtəlif sahələrdə dövlət tərəfindən təmin olunan sosial imkanları göstərir. Bununla belə, konstitusiyaya qanunvericiliyinin analizi göstərir ki, "azadlıq" termini fərdi seçimin daha geniş imkanlarını nəzərdə tutur və onun konkret nəticəsini göstərmir. Məsələn, "hər kəsin fikri və söz azadlığı vardır", "hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək, hər hansı dinə təkbaşına və başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, yaxud heç bir dinə etiqad etməmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ vardır", "hər kəsin istədiyi məlumatı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı vardır" və s.

Eyni zamanda, "hüquq" termini insanın konkret fəaliyyətini müəyyən edir (məsələn, dövlət işlərinin

idarə olunmasında iştirak etmək hüququ, seçki hüququ və s.). Lakin hüquq və azadlıqlar arasında fərqi müəyyənləşdirmək çətindir. Belə ki, çox vaxt bütün siyasi hüquqlar sahəsi "azadlıq" kimi qiymətləndirilir. Demək olar ki, bu fərq terminlər arasında ənənəvi və formal xarakter daşıyır.

İnsan hüquqlarının fərdi və kollektiv hüquqlara bölünməsi ilə əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, onlar arasında qarşılıqlı asılılıq mövcuddur. Həmin asılılıq kollektiv hüquqların həyata keçirilməsinin, fərdin hüquq və azadlıqlarına ziyan yetirməməsi prinsipində ifadəsini tapır. Fərdi və kollektiv hüquqlar təbiət etibarilə müxtəlif olsalar da, bir-biri ilə sıx əlaqədədirlər. Fərdin hüququ təbii hüquqdur. Fərd anadan olan kimi, onun həmin hüquqları meydana çıxır. Kollektiv hüquqlar isə, təbii hüquq deyildir. Onlar bu və ya digər icma və ya kollektivin maraqlarının yaranması prosesində formalaşır. Onlara bu və ya digər icma və ya kollektivə daxil olan fərdlərin hüquqlarının məcmusu kimi baxmaq olmaz. Kollektiv hüquqlar heç vaxt fərdi insan hüquqlarına zidd ola bilməz. Əgər kollektiv hüquq insan hüququnun pozulmasına səbəb olursa, deməli, bu cür icmanı birləşdirən məqsəd qeyri-humanist və hüquqa ziddir. Məsələn, xalqın müqəddəratını təyin etmə hüquqi fərdin bütün hüquqlarını maneəsiz həyata keçirmək hüququndan ayrılmazdır. Həmin kollektiv hüququn legitimliyi müqəddəratını təyin edən xalqın milli mənsubiyyət və dini əqidəsindən asılı olmayaraq, hər bir insanın münasibətindən asılıdır. Bu mənada, insan hüququnun kollektiv hüquqdan üstünlüyünü qeyd etmək olar.

İnsan hüquqları mütləq hüquqlar və dövlətin müəyyən hallarda geri çəkilmə bildiyi (məhdudlaşdırıla bildiyi) hüquqlara ayrılır. Mütləq hüquqlar dəyişilməzdir, yəni onlardan geri çəkilməyə yol verilmir. Dövlət heç bir halda, hətta fəvqəladə vəziyyət şəraitində belə həmin hüquqlardan geri çəkilmə bilməz.

Hüquqlardan istifadə insanın məsuliyyəti, hüquq, humanizm, həmrəylik, mənəviyyət prinsipləri ilə müəyyən edilən azadlığın ölçüsü və sərhədlərinin məhdudlaşdırılması imkanı ilə bağlıdır. Bu müddəə öz ifadəsini Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 29-cu maddəsində tapmışdır: "Öz hüquq və azadlıqlarını həyata keçirərkən, hər bir şəxs ancaq elə məhdudiyyətlərə məruz qala bilər ki, onlar qanunla müstəsna olaraq, başqalarının hüquq və azadlıqlarının tanınması, onlara hörmət edilməsi və demokratik cəmiyyətdə əxlaq, ictimai asayiş və ümumi rifahın ədalətli tələblərini təmin etmək məqsədilə müəyyən edilsin".

Məhdudiyyət üçün əsaslar Vətəndaş və Siyasi Hüquqlar haqqında Paktda da nəzərdə tutulmuşdur. Paktda 4-cü maddəsinə əsasən, dövlətdə millət tələyini təhlükədə qoyan və mövcudluğu haqda rəsmi surətdə elan edilmiş fəvqəladə vəziyyət yarandıqda,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

bu Paktda iştirak edən dövlətlər Pakt üzrə öhdəliklərindən geri çəkilmə tədbirləri qəbul edə bilərlər. Lakin bu, vəziyyətin kəskinliyinin tələb etdiyi dərəcədə, belə tədbirlərin onların beynəlxalq hüquqa dair digər öhdəliklərinə zidd olmaması və müstəsna olaraq irq, dərəcəsinin rəngi, cins, dil, din, yaxud sosial mənşə əsasında ayrışdırılmağa gətirib çıxarmaması şərti ilə olmalıdır. Paktda iştirak edən hər bir dövlət geri çəkilmə hüququndan istifadə etdikdə, dərhal həmin Paktda iştirak edən digər dövlətlərə geri çəkildiyi müddəalar və onu belə geri çəkilməyə vadar edən səbəblər haqqında BMT Baş Katibi vasitəsilə məlumat verilməlidir. Eləcə də, həmin vasitəçi ilə onun bu geri çəkilməyə xitam verdiyi tarix bildirilməlidir. Paktda əsasən, 6-cı (yaşamaq hüququ), 7-ci (işgəncəyə məruz qalmamaq hüququ), 8-ci (köləliyin qadağan edilməsi), 11-ci (hər hansı müqavilə öhdəliyini yerinə yetirmək iqtidarında olmamasına əsasən, azadlıqdan məhrum edilmənin qadağan edilməsi), 15-ci (qüvvədə olan ölkədaxili qanunvericiliyə, yaxud beynəlxalq hüquqa əsasən, törətdiyi vaxt cinayət olmayan hansısa hərəkət, yaxud səhv üstündə hansısa cinayət törətməkdə müqəssir sayılmanın qadağan edilməsi; cinayət törədildiyi vaxt tətbiq edilməli olan cəzadan ağır cəza təyin edilməsinin qadağan edilməsi), 16-cı (istənilən yerdə hüquq subyekti kimi qəbul edilmək hüququ) və 18-ci (fikir, vic-

dan və din azadlığı) maddələrdən hər hansı bir şəkildə geri çəkilməyə yol verilmir.

Hüquqi məhdudiyyətlər Paktın hər bir insanın öz fikrini sərbəst ifadə etmək hüququnu nəzərdə tutan 19-cu maddəsinə nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddəyə əsasən, bu hüquqdan istifadə olunması xüsusi vəzifələr qoyur və məsuliyyət tələb edir. Belə ki, bir sıra məhdudiyyətlərlə bağlı ola bilərlər, lakin onlar qanunla müəyyənləşdirilməli və aşağıdakıların təmin edilməsi üçün zəruri olmalıdır.

a) başqalarının hüquqlarına və adına hörmət edilməsi üçün;

v) dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhəlinin sağlamlıq, yaxud mənəviyyətinin qorunması üçün.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin 3-cü hissəsində hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması əsasları müəyyən olunmuşdur. Həmin maddəyə əsasən, müharibə, hərbi vəziyyət və fəvqəladə vəziyyət, habelə, səfərbərlik elan edilərkən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaq şərti ilə qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilər. Həyata keçirilməsi məhdudlaşdırılan hüquq və azadlıqlar haqqında əhaliyə qabaqcadan məlumat verilir.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru